

Fotografia panoràmica i representació del territori. Una aproximació a les Rutes Amagades de Mallorca de Jesús García Pastor (1964-1980)

Pere Freixa i Font

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Fotografia panoràmica i representació
del territori. Una aproximació a les *Rutes
Amagades de Mallorca* de Jesús García
Pastor (1964-1980)

Tesi doctoral de
Pere Freixa i Font

Direcció de
Dra. Mª Dolors Tapias Gil

Programa de doctorat *Art i tecnologia de la imatge*. Bienni 1989-91
Departament de Disseny i Imatge, Facultat de Belles Arts, Universitat de Barcelona
Setembre de 2010

Índex

Introducció	15
<i>Motivació Personal</i>	20
<i>Metodologia i estructura</i>	21
<i>Pautes i característiques formals</i>	25
PRIMERA PART	
1. La representació panoràmica	31
1.1. El terme panorama	35
1.1.1. <i>Origen i definició</i>	37
1.1.2. <i>Significat i acotament del terme panorama en la descripció del territori. El seu ús en llengua catalana</i>	44
1.1.3. <i>Accepcions específiques en l'art</i>	48
1.2. Caracterització formal: imatge panoràmica i perspectiva. Continuitats i ruptures	55
1.2.1. <i>Antecedents de la perspectiva lineal. Una mirada a les aportacions de les representacions clàssica i medieval</i>	58
1.2.2. <i>Fonaments de la perspectiva lineal: definició d'un model per Leon Battista Alberti</i>	71
1.2.3. <i>Dubtes, límits, perfeccionaments i observacions complementàries: Piero della Francesca i Leonardo da Vinci</i>	81
1.2.4. <i>Representació i visió: veritats empíriques</i>	91

1.3. El sistema de representació curvilini	98
1.3.1. <i>La projecció d'imatges sobre superfícies cilíndriques i esfèriques</i>	115
1.3.2. <i>Una representació de l'horitzó</i>	123
1.4. El panorama pictòric i la visió unitària de la societat urbana de finals del segle XVIII	129
1.4.1. <i>Una imatge ideològica per al gran públic</i>	137
1.4.2. <i>Recuperar els límits del quadre</i>	144
1.5. Definició i aportacions de les representacions panoràmiques fotogràfiques	155
1.5.1. <i>Desenvolupaments i procediments</i>	159
1.5.2. <i>Representacions de l'espai i del temps. Proposta de classificació de Joachim Bonnemaison</i>	166
2. La panoràmica fotogràfica del territori	173
2.1. Apunt breu sobre el paisatge	179
2.2. Col·leccions panoràmiques fotogràfiques	187
2.2.1. <i>L'experiència humana a través de la mirada panoràmica</i>	190
2.3. Representacions panoràmiques del territori. Un inventari visual	208
2.3.1. <i>Descobrir i contemplar els altres mons</i>	210
2.3.2. <i>El territori dominat: la conquesta de l'oest americà</i>	214
2.3.3. <i>El territori transformat. L'enginyeria, les materies primeres i els nous paisatges</i>	222
2.4. El territori vulnerable. Pillsbury i la transformació de Yosemite	230
3. El panorama com una especialització entre la fotografia i la realitat virtual	249
3.1. Indexar i catalogar el món. El territori posseït	252

3.2. A la recerca d'una reconstrucció virtual del món: <i>Digital Earth</i> i <i>Google Earth</i>	257
4. Quan el panorama esdevé una especialització entre la fotografia i el cinema	265
4.1. La imatge panoràmica en la narració de la ciutat: el <i>San Francisco Album</i> , de George R. Fardon	267
4.2. El San Francisco panoràmic d'Eadweard Muybridge	277
SEGONA PART	
5. Les Rutes amagades de Mallorca, de Jesús García Pastor	293
5.1. Nota biogràfica	296
5.2. Context i referències	302
5.2.1. <i>Canvis i transformacions en les Illes Balears, 1950 – 60</i>	308
5.3. Descripció de les <i>Rutes amagades de Mallorca</i>	313
5.3.1. <i>Format i compaginació</i>	316
5.3.2. <i>De caminades a descripcions gràfico-geològiques de Mallorca</i>	324
5.3.3. <i>Un projecte inacabat</i>	331
5.3.4. <i>Després de les Rutes amagades de Mallorca</i>	335
5.4. La fotografia i la representació panoràmica en les <i>Rutes amagades de Mallorca</i>	339
5.4.1. <i>El paisatge humà</i>	349
5.4.2. <i>La muntanya revisitada</i>	361
5.4.3. <i>La gesta excursionista</i>	374
Conclusions	387

Bibliografia	399
ANNEXES	
Annex 1. Crèdits de les imatges	431
Annex 2. Llistat dels fascicles publicats de les <i>Rutes amagades de Mallorca / Rutas escondidas de Mallorca</i>	443
Annex 3. Entrevista a Jesús García Pastor	455
Annex 4. Reproducció facsímil del número 1 de les <i>Rutes amagades de Mallorca</i>	507
Annex 5. Escrits sobre García Pastor: Teresa Ventayol. "Introducción". <i>A: Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario</i>	519
Annex 6. Escrits sobre García Pastor: Nota biogràfica a <i>Mallorca activa</i>	527
Annex 7. Escrits sobre Garcia Pastor: Gaspar Valero. <i>Obituari</i>	531
Annex 8. Escrits sobre Garcia Pastor: Guillem Rosselló Bordoy. <i>Obituari (fragment)</i>	537
Annex 9. Escrits sobre Garcia Pastor: Lluís García Sevilla. <i>Jesús García Pastor, un enamorat de Mallorca (fragment)</i>	543
<i>Agraïments</i>	547

INTRODUCCIÓ

La tesi doctoral que es presenta és el resultat de la recerca realitzada sobre les propietats discursives de la representació panoràmica fotogràfica en l'obra de Jesús García Pastor, *Rutes amagades de Mallorca*, publicada a Mallorca entre 1964 i 1980. L'anàlisi d'aquesta obra es complementa amb l'estudi de treballs d'altres autors que també han experimentat les possibilitats narratives i descriptives del format panoràmic, entre d'altres George R. Fardon, Arthur C. Pillsbury, Eadweard Muybridge, William Henry Jackson, J. R. Moeller, Homer T. Harden, Aimé Civiale, Conrad Martens, Alexander Von Humboldt i Robert Barker.

En la investigació es vol defensar la hipòtesi que la representació panoràmica, independentment dels procediments tecnològics que els seus autors hagin emprat, ha cultivat històricament recursos expressius propis, amb prou entitat i identitat com per poder considerar que han desenvolupat un estatut icònic particular, diferenciat de les formes de representació visuals afins: la fotografia, el cinema, la representació virtual, la il·lustració i la pintura. Es pot dir doncs, que la recerca d'aquest treball es centra en provar de demostrar l'existència i les característiques d'aquesta forma expressiva i en descriure'n la seva aparició i concreció.

Per a la majoria d'autors l'inici de la representació panoràmica es situa a finals del segle

XVIII, quan Robert Barker va construir els primers panorames pictòrics a Edimburg i Londres. Aquests grans espectacles visuals es van perllongar durant tot el segle XIX, malgrat perdre paulatinament rellevància social. El discurs panoràmic s'ha mantingut fins a l'actualitat, en què ha passat a prendre forma, sobretot, mitjançant procediments fotogràfics i virtuals. L'amplitud temàtica, conceptual i temporal que contempla aquest estudi ha portat a considerar tres aspectes per acotar l'àmbit de la recerca: en primer lloc, s'ha resseguit aquells personatges i obres que han aprofundit en les possibilitats discursives del format panoràmic dins dels models econòmics que durant el segle XIX van establir nous hàbits culturals: la producció en sèrie de les obres i el consum per par d'un públic no especialitzat i massiu. És comú, per tant, en tots els autors que es revisen en la investigació, l'interès per trobar un espai de comercialització i d'explotació del format panoràmic, ja sigui en les rotondes construïdes expressament pels panorames pictòrics del XIX o en les postals, en les còpies emmarcades, en els àlbums, en els llibres i en tot altre tipus de publicació per a les panoràmiques fotogràfiques. En segons lloc, referent a la dimensió temporal, aquest treball finalitza el 1980, quan García Pastor deixa de publicar les *Rutes amagades de Mallorca*. I en tercer lloc, s'ha delimitat el subjecte a la representació al territori.

Respecte a la decisió de focalitzar l'interès del treball en la imatge panoràmica del territori, sobretot en la seva formalització fotogràfica, es parteix de la premissa de que l'ús d'equipaments especialitzats i de processos de realització fortament condicionats per la tècnica –com la lentitud d'exposició, la mobilitat de l'òptica i la dificultat per mesurar

la llum- van ajudar al autors a decidir els motius i temes que els semblaven idonis per ser fotografiats en format panoràmic. D'entre tots ells, l'apropament al paisatge va ser probablement on la panoràmica va poder desplegar amb menys limitacions les seves possibilitats enunciatives. El diàleg amb el territori i la seva transformació en paisatge panoràmic permet resseguir les diferents estratègies discursives que els autors van desenvolupar per tal de relacionar la representació panoràmica amb la tradició paisatgística. Permet també descobrir els esforços d'aquest fotògrafs per experimentar els vincles i límits d'aquesta representació respecte de la narrativitat fotogràfica, de la cinematogràfica i de la virtualitat.

En aquest estudi es defensa i s'intentarà demostrar que la imatge panoràmica realitzada amb mitjans fotogràfics es desenvolupa paral·lelament a la fotografia, al cinema i a la representació virtual. Amb tots aquests mitjans hi manté vincles i hi estableix límits, sovint ambigus i indefinits, creant hibridacions i propostes intermèdies. L'evidència d'aquests límits, creuaments i interferències no es veurà com una falta d'identitat de la representació panoràmica sinó com una característica comuna al desenvolupament dels mitjans de representació dels segles XIX i XX i als esforços de molts autors per definir espais discursius propis.

Amb la recerca també es vol posar de manifest la falta d'estudis sobre aquesta temàtica així com l'aparent desinterès mostrat tant per la teoria i la història de l'art com per la de la fotografia i del cinema. L'especificitat discursiva de les imatges panoràmiques és

contemplada exclusivament per especialistes en el panorama pictòric com Oettermann, Hyde i Comment. Tot tres, no obstant, acoten l'abast del seu treball a les produccions del segle XIX i gairebé no contempen les produccions posteriors realitzades en fotografia, dibuix i realitat virtual. Altres autors com Grau i Michaux es valdran de la representació panoràmica per legitimar les representacions virtuals i el sistema de cinema immersiu. La marginalitat en els àmbits teòric i històric ha condicionat el reconeixement dels autors que han realitzat treballs panoràmics. Aquest treball es proposa, en aquest sentit, un exercici de restitució i recuperació patrimonial, sobretot de l'obra de García Pastor, d'una creativitat i actualitat aclaparadora.

18

A pesar de no ser una tria realitzada a priori, la presència de creadors anglosaxons, bàsicament nord-americans, és important en tot l'estudi. Aquesta presència es deu, sobretot, a quatre fets que han condicionat el desenvolupament de la imatge panoràmica fotogràfica i, de resultes, la present investigació. D'una banda, la comercialització als Estats Units de principis del segle XX de càmeres panoràmiques de banc mòbil per part de cases comercials molt populars, com la *Al-Vista* de Kodak i la *Cirkut* de Frederick Brehm, també comercialitzada sota l'òrbita de l'Eastman House.¹ Tot i que les primeres càmeres panoràmiques es van deure a inventors francesos i alemanys, la venda generalitzada de càmeres panoràmiques que es va fer a Amèrica del Nord no es va donar en cap altre país del món. D'altra banda, part de la teoria de l'art nord-americana ha associat el format panoràmic amb la construcció, a finals del segle XIX, de l'imaginari icònic que va suposar la conquesta de l'oest. Per a Barbara Novak

1. POLDEN, Brian. "Photography at Length. Part 5". *Photographica World*, núm. 3 (2004), p. 24-25.

2. WATTS, Jennifer A. *The Great Wide Open: Panoramic photographs of the American West*. Londres : Merrell, 2001, p. 17.

i, sobretot, per a Jennifer A. Watts, la fotografia panoràmica va esdevenir la primera manifestació artística exclusivament nord-americana.² En tercer lloc, el públic nord-americà de finals del XIX i principis del XX es va familiaritzar ràpidament amb les imatges panoràmiques, gràcies a la seva publicació en la premsa i a la venda de còpies destinades a decorar i omplir els espais domèstics. El ressò popular va permetre la professionalització d'alguns autors, els quals van aprofundir en les possibilitats formals de les panoràmiques. Finalment, com a resultat d'aquesta dimensió comercial, el registre de la Propietat Intel·lectual va crear l'arxiu més important a nivell mundial que ara custodia i divulga la *Library of Congress* de Washington.

Des d'una dimensió internacional, l'obra i la figura de García Pastor esdevenen encara més excepcionals i llur oblit fa necessari l'estudi i la divulgació del seu treball. El seu projecte i les seves fotografies es dibuixen com una important aportació pel conjunt de singularitats que les caracteritzen: la llarga prolongació temporal del treball, l'enorme volum de l'obra, la novetat en el tractament del format panoràmic i sobretot, l'aportació de recursos discursius en els que la imatge panoràmica i la fotogràfica es conjuguen per formular narrativitats. En cada un dels diàlegs que estableix amb la muntanya de Mallorca quan la fotografia, la filma i en recull tot tipus de dades -topònims, altures, recorreguts, localitzacions-, García Pastor sembla avançar les formes contemporànies de paisatgisme virtual. És intenció d'aquesta recerca doncs, intentar aportar dades que permetin situar García Pastor i les *Rutes amagades de Mallorca* en l'escenari de la fotografia i la imatge panoràmica.

Motivació Personal

Aquesta tesi doctoral acaba un procés de treball que va començar l'any 1991, quan en finalitzar els cursos de doctorat *Art i Tecnologia de la Imatge*, del Departament de Disseny i Imatge de la Universitat de Barcelona vaig inscriure una primera tesi titulada genèricament *Fotografia i imatge digital*.

L'interès per les possibilitats expressives del mitjà digital em van portar aleshores a cursar estudis de postgrau a la Universitat Politècnica de Catalunya i a descobrir els incipients sistemes interactius d'aquella època. Després d'uns anys d'activitat bàsicament professional al voltant de la fotografia i els mitjans interactius, l'any 1993 em vaig incorporar com a investigador i docent als nous *Estudis de Comunicació Audiovisual* i a l'*Institut Universitari de l'Audiovisual, IUA*, de la Universitat Pompeu Fabra.

Des d'aleshores compagino la docència en fotografia, guió i disseny d'interfícies en sistemes interactius i representació digital amb la recerca personal al voltant de les capacitats discursives dels formats panoràmics. Alguns projectes professionals, sobretot l'interactiu *Joan Miró, el color dels somnis*, de 1997-1998, realitzat a l'IUA conjuntament amb la Fundació Miró i el programa europeu *Media*, em van permetre aprofundir en les relacions que la virtualització estableix entre el quadre de visualització de la imatge –el monitor, els marcs de les pantalles- i entorns immersius formats per simulacions

d'espais virtuals fotogràfics.

La reflexió sobre la representació del territori virtual desenvolupada en els cursos del Màster en Arts Digitals de l'IUA, els treballs fotogràfics personals, les lectures, i el descobriment de personatges excepcionals com Von Humboldt, Sandby i Martens em porten a redirigir la incipient tesi cap a l'estudi dels formats panoràmics: com i quan s'originen, què en determina l'especificitat, quins autors hi treballen, què aporten. L'any 2006 vaig tenir la sort de descobrir un fascicle de les *Rutes amagades de Mallorca* de García Pastor. Des del primer moment, em va fascinar la voluntat de l'autor per fer conjugar la narrativitat fotogràfica -explicar un recorregut pel paisatge- amb les reconstruccions panoràmiques del territori. I la força de les seves imatges.

21

Metodologia i estructura

La metodologia emprada en aquesta investigació es pot considerar qualitativa en tant que aprofundeix en un nombre determinat de casos per tal de clarificar aspectes i hipòtesis formulades a priori. Les tècniques utilitzades han variat segons els capítols i apartats; han comprés la documentació, l'observació i anàlisi d'obres, l'estudi històric i l'entrevista. La falta de treballs previs i la pràcticament nul·la literatura específica han fet optar per un posicionament força heterodox respecte de la selecció de fonts

primàries, secundàries i de models analítics. L'estructura que organitza la investigació pot considerar-se assagística. Traça un recorregut singular per èpoques, obres i lectures seleccionades sense pretensió empírica, ni voluntat d'establir una anàlisi avaluable en paràmetres quantitius.

El treball es divideix en 5 capítols correlatius, una bibliografia i un conjunt de 9 annexes independents. El cos de la tesi, tot i tenir continuïtat discursiva, s'ha dividit en dues parts. Una primera, que inclou els capítols 1, 2, 3 i 4, on s'analitza la representació panoràmica i les seves especificitats quan aquesta es realitza mitjançant procediments fotogràfics; i una segona part, que comprèn el capítol 5, dedicada exclusivament a l'estudi i presentació de les *Rutes amagades de Mallorca* de Jesús García Pastor.

22

Aquesta divisió permet diferenciar a nivell metodològic les dues parts, malgrat provocar un tall en la continuïtat discursiva. Tota la primera part respon a una recerca conceptual i històrica que s'inscriu, de forma genèrica, en la història i la teoria de l'art; es basa en l'anàlisi crítica de textos primaris i secundaris. La segona part ha permès l'estudi directe d'obra, l'entrevista a l'autor i la recopilació d'informació dispersa. Algunes d'aquestes aportacions s'han incorporat en els annexes i constitueixen una part important de les contribucions que aquest treball es proposa.

El primer capítol, *La representació panoràmica*, està dedicat a l'estudi del concepte d'imatge panoràmica. Es divideix en cinc apartats en els quals s'aborda el significat

del terme (apartat 1), la caracterització formal (apartat 2), el sistema de representació curvilini (apartat 3), el panorama pictòric (apartat 4) i l'especificitat del panorama fotogràfic (apartat 5). En la selecció de referents s'ha optat per aquells autors que permeten una lectura directa dels seus treballs. Així per exemple, per examinar la formulació del sistema de perspectiva lineal, s'ha optat per emprar els textos d'Alberti enlloc de considerar Brunelleschi, el seu descobridor, de qui no es conserva cap escrit sobre la perspectiva. El capítol finalitza amb la presentació del sistema proposat i desenvolupat per Joachim Bonnemaison per ordenar els sistemes d'enregistrament d'imatges. Aquesta és probablement l'única proposta metodològica existent que aborda la representació panoràmica.

El segon capítol comprèn l'estudi de la panoràmica fotogràfica i de la representació que històricament ha ofert del territori. En la primera secció s'ha considerat necessari definir alguns aspectes conceptuals sobre les nocions de *territori*, *medi* i *paisatge* que s'empren en el treball. Els següents apartats ressegueixen aquells autors, treballs, subjectes i temàtiques que van desenvolupar estratègies de significació pròpies en la panoràmica fotogràfica. D'entre ells, s'ha volgut destacar Arthur C. Pillsbury i la seva obra a Yosemite, coincident en molts aspectes, tant formals com conceptuals, amb l'obra posterior de Jesús García Pastor.

El tercer capítol observa l'espai discursiu que s'estableix entre el panorama fotogràfic i les representacions virtuals. A partir d'imatges panoràmiques realitzades amb finalitats

topogràfiques i d'indexació s'han contemplat aquells treballs actuals on la construcció d'una simulació del territori recorre a les estratègies de la representació panoràmica. Les expedicions de la NASA, el projecte *Digital Earth* i, finalment, *Google Earth* han servit per exemplificar aquestes nocions i comprovar com des de polítiques d'estat es segueixen creant prefiguracions del territori amb forma de paisatge.

El quart capítol analitza les possibilitats narratives de les panoràmiques fotogràfiques i els seus vincles amb el cinema i la fotografia, a partir de les obres de Geoge R. Fardon i Eadweard Muybridge a San Francisco. Ambdós treballs permeten comparar dues maneres diferents per construir enunciats; en ambdós treballs el diàleg entre les imatges genera significat. La capacitat descriptiva i narrativa del format panoràmic caracteritzarà també les *Rutes amagades de Mallorca* de García Pastor, qui, finalment, optarà per prescindir de la fotografia i prosseguirà la seva obra en format videogràfic.

El cinquè i últim capítol, com s'ha enunciat, aborda l'estudi de les *Rutes amagades de Mallorca* i de la figura de Jesús García Pastor. La possibilitat de tractar directament amb l'autor ha permès utilitzar altres instruments metodològics com l'entrevista i la consulta de l'obra original que es conserva. La falta de referències i estudis previs sobre l'autor i la destrucció dels seus arxius personals han dificultat la lectura crítica i la seva contextualització en el panorama mallorquí i, de manera més general, en la fotografia espanyola contemporània.

Pautes i característiques formals

3. MESTRES, Josep M. [et al.]. *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos*. Barcelona: Eumo, Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Associació de Mestres Rosa Sensat, 1995.

Per a la citació i la referenciació bibliogràfica s'ha seguit els models proposats per Josep M. Mestres, Joan Costa, Mireia Oliva i Ricard Fité en el *Manual d'estil*.³ Les cites s'han mantingut en la llegua original i quan s'ha consultat una traducció, en l'idioma de la versió consultada. Els textos catalans prenormatius s'han mantingut amb la grafia original. També s'han conservat els arcaïsmes que apareixen en textos francesos, anglesos o castellans antics. S'han mantingut els localismes, dialectalismes i les expressions col·loquials tant en l'entrevista com en els textos de premsa.